Τα εμπόδια της μετανοίας: Ωραιοπάθεια, Φαρισαϊσμός (Αρχ. Σεβαστιανός Τοπάλης)

Categories : ΘΕΟΛΟΓΙΑ

Date : 23 Νοεμβρίου, 2016

Μία άλλη οδός που οδηγεί μακριά από την αληθινή μετάνοια και καταλήγει στον ψυχικό θάνατο είναι η **ωραιοπάθεια**. Η ψευδής αίσθηση της αγιότητος δημιουργεί την εγωιστική αντίδραση προς την ταπεινή αποδοχή των λαθών και την μετάνοια. Η κατάκριση, η ζηλόφθονη σύγκριση και ο αυτοθαυμασμός είναι η ρίζα τού όλου κακού.

Μελετούμε ένα πρόσωπο στην Παλαιά Διαθήκη, τον βασιλιά Σαούλ, και παρατηρούμε μία ιδιαιτερότητα στην συμπεριφορά του. Εξελέγη ως ο πρώτος βασιλιάς του Ισραήλ από τον Σαμουήλ την ώρα που έψαχνε τις χαμένες γαϊδούρες τού πατέρα του. Στην αρχή τον χρίει βασιλιά μυστικά ο προφήτης Σαμουήλ και κατόπιν δημόσια, ενώπιον του λαού. Ο Σαούλ ήταν ένας ωραίος άνδρας, υψηλός και ρωμαλέος, με ιδιαίτερη εξωτερική επιβλητικότητα για τον ρόλο του ως βασιλιά. Αυτό τελικά θα ήταν η μεγάλη παγίδα στην όλη εξέλιξή του. Ο Θεός τον επέλεξε και τον ανέδειξε σ’ αυτήν την θέση, αφού προηγουμένως σκληρά το απαίτησε ο λαός για να του δοθεί βασιλέας, όπως και στα άλλα έθνη. Μετά από χρόνια ο Σαούλ αρχίζει να φθείρεται πνευματικά. Πέφτει σε μεγάλα λάθη και ανυπακοή στον Θεό και τον προφήτη Σαμουήλ. Η υπερφίαλος διοίκησή του καθώς και η συνεχής ανασφαλής καταφυγή του σε μάγισσα για να τον κατευθύνει επιδεινώνουν την κατάστασή του. Μπροστά στον έλεγχο του πνευματικού του πατέρα,
του Σαμουήλ, αντιδρά με φοβικότητα και ανασφαλή ενοχικότητα. Απομακρύνει τον Σαμουήλ και εγωιστικά πορεύεται βασιζόμενος στον εαυτό του. Ενώ έχει δίπλα του τον «βλέποντα» προφήτη, τον δοτό του Θεού, αυτός κάνει το δικό του με μεγάλη εμπιστοσύνη στον λογισμό του. Ο Θεός τον απορρίπτει λέγοντας στον Σαμουήλ «*μετάνιωσα που έκανα βασιλέα τον Σαούλ, διότι απομακρύνθηκε από μένα και δεν τήρησε όσα του είπα*» (Α' Βασιλ. 15, 10-35). Ο Σαμουήλ στενοχωρήθηκε πολύ και μία ολόκληρη νύχτα παρακαλούσε τον Θεό να αλλάξει γνώμη. Τι ωφελούσε όμως όλο αυτό, μια και την επομένη ο Σαούλ, μετά από μία νίκη του απέναντι στους εχθρούς, έστηνε ειδωλολατρική στήλη ως τρόπαιο και τελούσε θυσίες κατά το πρότυπο των ειδωλολατρών; Φοβόταν και δείλιαζε ενώπιον του προφήτου, αλλά και δείλιαζε να επιβάλλει το θέλημα του Θεού, διότι δεν ήθελε να τα βάλει με τον λαό. Ήταν όντως αμετανόητος και ο λόγος του Θεού ήταν ένα σκουπίδι μπροστά στην λατρεία του προσώπου του από τον λαό. Τότε εμφανίζεται ο Δαβίδ, ο οποίος και προωθείται από τον Θεό για την θέση αυτή. Ο προφήτης τον χρίει μυστικά σε μικρή ηλικία και αφήνει στον Θεό ώστε στο διάβα του χρόνου να προωθηθεί στο παλάτι. Ο Δαβίδ εισέρχεται στο ανάκτορο ως μουσικός για να ηρεμεί τον βασιλιά από το κακό πνεύμα που τον

επισκεπτόταν παίζοντας με την κινύρα του. Σιγά-σιγά αναδεικνύεται μεγάλος πολεμιστής και ηγέτης του στρατού. Ο Σαούλ με μεγάλη εσωτερική αντίδραση ζήλιας ακούει τους στρατιώτες σε μία σύγκριση να επευφημούν «*ο Σαούλ νίκησε τους χιλιάδες και ο Δαβίδ νίκησε τους μυριάδες*». Αυτό του δημιουργεί μία τεράστια ζήλια. Νιώθει ότι χάνει την υπόστασή του, ότι γκρεμίζεται το πρόσωπό του και χάνει την αξία του. Δεν μπορεί να αποδεχτεί ότι υπάρχει κάποιος ανώτερος απ' αυτόν και ότι ο καθένας έχει και την αξία του. Μία ωραιοπάθεια υψώνεται και εκβράζεται από μέσα του στη μεγάλη αυτή πρόκληση του καλυτέρου. Ο φθόνος έρχεται σκληρός μέσα του. Είναι πράγμα που δεν το αντέχει όλο και περισσότερο, όταν βλέπει τον Δαβίδ να γίνεται όλο και πιο αγαπητός. Έπρεπε αυτός να δρέπει εξ ολοκλήρου την περιποίηση του λαού και, όταν δεν το βλέπει, αντιδρά. Ζει το πένθος του εαυτού του από την εγκατάλειψη του λαού. Υπήρχε σαν πρόσωπο από το «χάδι» και τους επαίνους του λαού. Έπεσε πανικός μέσα του μπροστά στην εγκατάλειψη αυτή.

Σ' αυτό το ανελέητο πένθος και την μοναξιά του εκδηλώνονται δύο αρρωστημένες καταστάσεις. Πρώτον, βαθιά **θλίψη** και δεύτερον, φθονερή **κακία**. Η ωραιοπάθεια του φέρνει μέσα στην ψυχή του πνεύμα πονηρόν, που ήταν μία κατάσταση μελαγχολίας και κατάθλιψης και τον έκανε να συμπεριφέρεται σαν δαιμονισμένος. Δεν μπορούσε να σηκώσει τον εαυτό του, τον έπνιγε το βάρος της θλίψης, της απελπισίας και της σδυναμίας. Είναι τα συμπτώματα που στ' αλήθεια περιγράφουν την κατάθλιψη με τα σημερινά ψυχιατρικά δεδομένα. Οι φοβίες και οι ενοχικότητες που πλάθονταν μέσα του με τόση πίεση και πανικό για τον υποτιθέμενο εχθρό, τον Δαβίδ, έπαιρναν νευρωτικές και απρόβλεπτες διαστάσεις, σε σημείο να επιχειρήσει να τον σκοτώσει με το δόρυ του και να τον καταδιώκει με μανία στα βουνά για να τον συλλάβει και να τον εξοντώσει. Ένιωθε πως ήταν ο άνθρωπος που τον ακύρωνε ως προσωπικότητα. Δεν έβλεπε το δικό του κενό και τα χρέωνε και ξεσπούσε για όλα πάνω του αντιμετωπίζοντάς τον ως εξιλαστήριο θύμα. Έπρεπε να τον εξαφανίσει. Από την άλλη πλευρά, όταν ο Δαβίδ του απαντούσε με την αγάπη και την συγχωρητικότητα, εκείνος συντριβόταν σε μία αίσθηση του λάθους του και σε μία ενοχικότητα. **Έμενε όμως μόνον στις τύψεις και δεν περνούσε στην αληθινή μετάνοια και αλλαγή ζωής**. Έτσι η παύση της κακίας διαρκούσε λίγο σαν ένα διάλειμμα και πάλι άρχιζε η τακτική της καταδίωξης και της ζηλόφθονης κακίας. Μία όντως παρανοϊκή κατάσταση. Η κατάθλιψη και η κακία τού δημιουργούσαν μία μόνιμη εσωτερική καταδίωξη και τον οδήγησαν σε επιπόλαιους χειρισμούς στην διοίκηση, σε ανασφαλή προσκόλληση στην μαγεία και τον πνευματισμό, τον διέλυσαν και τον οδήγησαν στην **αυτοκτονία** (Α' Βασιλ. 31, 4-6).

Το πρόσωπο του Σαούλ είναι μία τραγική περίπτωση ανθρώπου που η πίστη του στον Θεό είναι **πίστη του φόβου και της ανάγκης**, που η γνώμη των άλλων διαμορφώνει την ζωή του, που φοβάται να ζήσει κοντά στο θέλημα του Θεού, διότι **λατρεύει τον εαυτό του**, που ο εγωισμός του και η ωραιοπάθειά του τον οδηγούν σε ανασφάλειες και σε ενοχικότητες, σε φόβους και σε φθόνο, σε προσκολλήσεις

στον πνευματισμό και στην μαγεία, που ποτέ του δεν μετανόησε, αλλά ζούσε το μαρτύριο της κατάθλιψης και τελικά της αυτοχειρίας σαν τον Ιούδα. Δεν θα μπορούσε ποτέ του να μετανοήσει με ένα τέτοιο ανειλικρινές και φοβικό και ωραιοπαθές πρόσωπο.

Η ωραιοπάθεια και ο αυτοθαυμασμός δεν αφήνουν τον άνθρωπο να ζήσει ταπεινά με τις χαρές της ζωής. Σήμερα τα περισσότερα παιδιά μεγαλώνουν με έντονη αποκλειστικότητα και προστατευτικότητα, με ανέσεις και **πολλούς επαίνους**. Μεγαλώνουν ως τύραννοι έχοντας τα πάντα και διεκδικώντας τα πάντα. Είναι τα **είδωλα του σπιτιού**. Με πόση ωραιοπάθεια ντύνονται και καμαρώνουν και ξοδεύουν και διεκδικούν από τους γονείς! Δεν στερούνται τίποτα, **δεν τα κουράζουν για τίποτα** και **δεν έχουν καμία ευθύνη, διότι τα πάντα τα αναλαμβάνουν οι μεγάλοι**. Όταν αυτοί γίνονται ενήλικες και μπαίνουν μέσα στις δυσκολίες της ζωής, τότε **είναι οι μεγάλοι εγωιστές**, που **ό,τι κάνουν το κάνουν για να τους θαυμάζουν και αλίμονο σ' αυτούς που τους υποτιμούν** . Ακόμη και το να αμαρτάνουν το κάνουν για να εισπράξουν μία αυτοβεβαίωση αλλά και να δοξαστούν από τους άλλους για την άνομη δραστηριότητά τους. Μέσα από την αμαρτία και την συνεχή εναλλαγή των συντρόφων ψάχνουν να βρουν τον εαυτό τους, να γεμίσουν το κενό της μοναξιάς των, να αυτοβεβαιωθούν και να αυτοθαυμαστούν. Αυτό όμως δεν φέρει το πλήρωμα και την χαρά.**Ζουν την μόνιμη γκρίνια λόγω του ανικανοποίητου και της ανίας των** . Και ή πέφτουν σ' έναν μαρασμό πνευματικό που δεν είναι οι καλύτεροι ή σε μία σκληρή και με δολοπλοκία και άτιμα σχέδια διεκδίκηση της πρωτιάς και της ανάδειξης. Βρίσκονται σε ένα ξεφτελιστικό **κυνηγητό απολαβής τιμών** σαν να είναι η τροφή της ψυχής των. Πώς άραγε θα μπορούσε ο άνθρωπος να σπάσει το πορτραίτο αυτό της ωραιοπάθειάς του και να σκύψει να δει απλά και ειλικρινά τον εαυτό του σε μία σωτήρια συμφιλίωση με τον Θεό και τον εαυτό του; Και**πώς να σπάσει το ψεύτικο ωραίο πρόσωπο, όταν αυτό τόσο επιμελώς πλάθεται και χρυσώνεται από τα μικρά χρόνια;** Η ζωή είναι σκληρή και η θλίψη και ο θάνατος φέρνουν τον άνθρωπο σε μία εσωτερική διάλυση. Όλα αυτά δημιουργούν το μεγάλο κενό της ψυχής και έρχεται **η κατάθλιψη**. **Η κύρια αιτία της νόσου είναι αυτός ο ναρκισσισμός και η αναζήτηση του «νταντέματος»**. Και **πόσο σωτήρια είναι η αυτογνωσία, η αυτομεμψία και η ταπείνωση** και «*το είναι υποκάτω όλων*» και «*του οράν τα εμά πταίσματα*». Αυτή είναι **η πρακτική της ψυχικής υγείας**.

Είναι αληθινό πως **η ωραιοπάθεια και ο αυτοθαυμασμός δεν αφήνουν τον άνθρωπο να δει την πραγματικότητα του εαυτού του** , για να συνυπάρξει και να συνεργασθεί ταπεινά και με απλότητα με τους άλλους, αλλά**δεν τον αφήνουν ούτε και με τον Θεό να κοινωνήσει** ούτε και να επικοινωνήσει. **Η σχέση με τον Θεό είναι εθιμοτυπική** και η επαφή μαζί Του γίνεται μόνο στις μεγάλες γιορτές και τότε συμπεριφέρεται και ακολουθεί ως μάζα το ρεύμα και την πρόκληση της θρησκευτικής μόδας και του θρησκευτικού τουρισμού. Η Εκκλησία γίνεται τόπος

επίδειξης και κοινωνικών συναντήσεων και κουτσομπολιού και αλίμονο αν ο ιερέας πλήξει την συνείδηση και βάλει σε τάξη, αν ελέγξει τις αμαρτίες και δώσει την ακρίβεια της πίστεως.

Ο τύπος του ωραιοπαθούς συγκινείται συναισθηματικά με τον Θεό στις γιορτές της Εκκλησίας, αλλά είναι μόνο με μία εξωτερική σχέση και φολκλορική αίσθηση, που ποτέ του **δεν τον αγγίζει σε εσωτερική ζωή μετάνοιας και αλλαγής** , διότι μόνιμα κοντράρεται με το θέλημα του καλομαθημένου παιδιού του, του εαυτού του. Ο τύπος αυτού του ανθρώπου δεν μπορεί να δει τα λάθη του και να μετανοήσει, διότι φοβάται την γνώμη των άλλων και του είναι μαρτύριο να βρεθεί ταπεινωμένος ενώπιον όλων. **Προτιμά μέσα του να κουβαλά την ενοχικότητα και την απώθηση της συνειδήσεως παρά να μπει στον πανικό του φόβου της απόρριψης του προσώπου του. Κι αν κάποτε οδηγηθεί σε αποφασιστική στιγμή μετανοίας, αυτό δεν μπορεί να καταλήξει σε ζωή μετανοίας εν Χριστώ, όπως ακριβώς με τον σπόρο που φύτρωσε στις πέτρες και, μόλις ξεπρόβαλε, κάηκε από την έλλειψη του νερού.**

Εκπλήσσεται κανείς μπροστά στον φόβο των ανθρώπων αυτών μήπως τους δουν ότι πηγαίνουν σε Πνευματικό ή κινούνται προς εξομολόγηση. Μία διπλή ντροπή τους ακολουθεί, προς τον εαυτό τους και προς τους άλλους. Ντρέπονται πως θα μιλήσουν ενώπιον του Θεού και πανικοβάλλονται μήπως ο Πνευματικός τα πει ή και τι γνώμη θα σχηματίσει για το πρόσωπό τους. **Είναι ένα δαιμονικό σκόνταμμα** και ένας πειρασμός. Πίσω από εκεί είναι κρυμμένος **ο εγωισμός του ανθρώπου**. **Ο Θεός έβαλε την ντροπή και τον φόβο πριν από την αμαρτία και το θάρρος της ομολογίας μετά την αμαρτία. Αντιθέτως, ο διάβολος δίνει θάρρος και ξεδιαντροπιά πριν από την αμαρτία μόνο και μόνο για να πέσει εύκολα ο άνθρωπος και μετά την αμαρτία του φέρνει την απελπισία και την ντροπή μόνο και μόνο για να απελπισθεί και να μη ζητήσει την λύτρωση από τον Θεό.** Έτσι το λέγει ο Ιερός Χρυσόστομος:

*Γνωρίζοντας ο σατανάς ότι απ' την μία μεριά η αμαρτία έχει την αισχύνη της, πράγμα που πολύ εύκολα μπορεί να απομακρύνει τον αμαρτάνοντα από τα λάθη του, και από την άλλη γνωρίζοντας ότι η μετάνοια έχει την χαρά της σωτηρίας, πράγμα ικανό για να αποτραβήξει τον μετανοούντα από την ζωή της αμαρτίας,**άλλαξε την τάξη των πραγμάτων** και έδωκε την αισχύνη στην μετάνοια και την χαρά στην αμαρτία.*

Η ωραιοπάθεια αυτή, που για μία μερίδα ανθρώπων εκδηλώνεται σαν παγίδα ντροπής και αναβολής της μετανοίας, παρουσιάζεται για τους λεγόμενους πιστούς με άλλο πρόσωπο ως **η μάστιγα του φαρισαϊσμού**.

Ο όρος **φαρισαϊσμός** είναι μία ωραιοπάθεια και ένας άκρατος ναρκισσισμός

ντυμένος με θρησκευτικό μανδύα. Είναι μία λεπτή **αρρώστια**, η βδέλλα της ψυχής, που καταπίνει κάθε πνευματική ικμάδα. Η κλινική εικόνα του είναι δύο πράγματα, πρώτον, **η κενοδοξία**, η αυτοπροβολή και ο αυτοθαυμασμός και δεύτερον, **η κατάκριση** και η περιφρόνηση του πλησίον. Είναι η βαριά αρρώστια με τις δύο αυτές συνταιριασμένες εκφάνσεις, που την βρίσκεις στον χώρο των λεγομένων χριστιανών. **Στα πρόσωπα αυτά θα βρει κανείς τον εύκολο σκανδαλισμό και την κρίση και διαπόμπευση των άλλων, καθώς και την ιεροκατηγορία**. Η τάση των ανθρώπων αυτών, να κρίνουν δηλ. τους πάντες και να απορρίπτουν και να ψέγουν, δεν τους επιτρέπει ποτέ να σκύψουν εσωτερικά και να δουν τον εαυτό τους και να μετανοήσουν. Η όλη ενασχόληση με τα των άλλων είναι μία έμμεση φυγή από τον εαυτό τους και μία επανάπαυση στον πνευματικό λήθαργο. Στην ουσία ο φαρισαϊσμός είναι ένας ύπουλος μηχανισμός και μία βρώμικη άμυνα του ανθρώπου **για να μη μετανοήσει ποτέ και να ζει σε μία μανική λατρεία του εαυτού του**. Οι αμαρτωλοί αδελφοί είναι τα σημεία της σύγκρισης και ανάδειξης των δικών του αρετών. Και ο μηχανισμός αυτός είναι **ασυνείδητος** και πολύ βασανιστικός και δεν μπορεί να τον αντιληφθεί μέσα του. Είναι ένας μόνιμος παρασυρμός των ανθρώπων της πίστεως **να ενασχολούνται με τυπικές θρησκευτικές πράξεις** που δεν εγγίξουν την καρδιά τους, αλλά που μόνον τους δίνουν την ψευδαίσθηση του καλού χριστιανού. Ενασχολούνται επίσης και με τα λάθη των άλλων και ιδιαίτερα των ιερέων και γίνονται κριτές και ελέγχουν σκληρά ως τιμητές των πάντων και σωτήρες, που θέλουν την κάθαρση και να φέρουν την άνοιξη στην Εκκλησία. Δεν γυρίζουν όμως ποτέ να αφουγκρασθούν την φωνή της συνειδήσεώς των για την κάθαρση του εαυτού των. Ξεχωρίζουν τους χριστιανούς και τους ιερείς σε καλούς και κακούς, και τους μεν απορρίπτουν και τους δε αποδέχονται, και μόνιμα προτείνουν λύσεις ως γνώστες των αληθειών. **Δεν μπορούν να εννοήσουν ότι και ο αμαρτωλός είναι εικόνα Θεού· ούτε να δουν τα καλά με τα οποία ο Θεός τον προίκισε και ότι χρήζει της αγάπης και των προσευχών του ελέους από όλους.**

Υπάρχει έλλειψη αγάπης δικής των καθώς και παντελής άγνοια της αγάπης του Θεού, που στην ζωή αυτή δεν ήρθε για να κρίνει τον κόσμο αλλά για να τον σώσει. Και **ποιος άραγε θα μπορούσε να βοηθήσει αυτήν την αδιόρατη αρρώστια που μαστίζει τους ανθρώπους της Εκκλησίας; Ο αμαρτωλός είναι εύκολο μέσα από την αηδία και τον κορεσμό της αμαρτίας να βρει τον δρόμο της μετανοίας και της ανάστασής του, διότι μέσα του η συναίσθηση των αμαρτιών του και ο καταιγισμός των ενοχών του δίνουν πολλή ταπείνωση και πόθο για να πλησιάσει πραγματικά τον Θεό. Ένας εκ μετανοίας χριστιανός αγαπά με αληθινή ευγνωμοσύνη τον Χριστό που τον λύτρωσε με το μυστήριο της μετανοίας και εξομολογήσεως και την συμμετοχή του στο Ποτήριο της Ζωής, την Θεία Κοινωνία.** Ζει τόσο εμπειρικά την νέα γη, την νέα εν Χριστώ ζωή του, με τόση αγάπη στο Θεό, όπως ακριβώς είπε ο Κύριος στην πόρνη που Του άλειψε τα πόδια με μύρο «*αυτή αγάπησε πολύ, διότι της*

συγχωρέθηκαν πολλά». Αντιθέτως, θα βρει κανείς την **μεγάλη φτώχεια της αγάπης στις καρδιές εκείνων που φαρισαϊκά ζουν μέσα στο χώρο της Εκκλησίας**. Θα δει την πνευματική σχιζοφρένεια σ' όλο το μεγαλείο της καθώς και τον **καθωσπρεπισμό** και τον **τυπικό καταναγκαστικό τρόπο σχέσης με τον Θεό και την Εκκλησία**. Και ο καθωσπρεπισμός και τα **συνταγολόγια των καλών πράξεων κλείνουν ερμητικά την πόρτα στην αυτογνωσία και την μετάνοια**. Είναι μία επανάπαυση και μία αυτοβεβαίωση του ατόμου ως του καλυτέρου χριστιανού το να μετρά τις νηστείες που κάνει και τα αφιερώματα που δίνει και τα κεριά και τις δωρεές και τα προσκυνήματα σε μοναστήρια και την προσφορά ελεημοσύνης στο φιλόπτωχο. Και όλα αυτά για το θεαθήναι *τω εαυτώ του και τοις ανθρώποις*. Θέλει να θεάται τα έργα του και να αυτοθαυμάζεται και το κυριότερο, να επαναπαύεται και να αποκοιμίζει την συνείδησή του στις φωνές των τύψεων που ανελέητα τον ταλανίζουν. Θέλει να τον βλέπουν οι άνθρωποι και οι κληρικοί και **να τον επαινούν και να του δίδουν τίτλους και δημόσιες επευφημίες και πρωτοκαθεδρίες** και έτσι να αυταπατάται απ' όλα αυτά και να ξεφεύγει από την ανάγκη της ψυχής για μία αληθινή αυτοεξέταση. Είναι αληθές ότι τ**ο πιο επίπονο έργο είναι να δει κανείς τον εαυτό του κατάματα** . Η πιο δύσκολη ώρα είναι ο εσωτερικός έλεγχος, απ' τον οποίον τα πάντα κάνει ο άνθρωπος πανικόβλητος για να ξεφύγει και να μη δει τα χάλια του. Μισεί εκείνον που του σπάζει το πορτραίτο του καλού ανθρώπου, που χρόνια έκτιζε. Και είναι αλήθεια πως η μετάνοια και η αγάπη είναι οι μόνες και κύριες αρετές του ανθρώπου που μετρούν αιωνιότητα και χαρά ουρανού, διότι χαρά γίνεται στον ουρανό «*επί ενί αμαρτωλώ μετανοούντι*». Και είναι πραγματικά **μεγάλο εμπόδιο της αληθινής μετανοίας ο φαρισαϊσμός**.

Αυτό είναι το τρίτο εμπόδιο της αληθινής μετανοίας που τελικά οδηγεί στον πνευματικό θάνατο. (Άλλα εμπόδια: Η προφασιολογία και η μεταβίβαση των ευθυνών, Η αναισχυντία)

(Πηγή: Από το βιβλίο «Μετάνοια και ψυχική υγεία κατά τον Ιερό Χρυσόστομο» του Αρχιμ. Σεβαστιανού Τοπάλη, Αρχιερατικού Επιτρόπου Αμυνταίου, Εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Φλωρίνης, Πρεσπών και Εορδαίας)

Η ΑΛΛΗ ΟΨΙΣ: *“Θερμές ευχαριστίες στον συγγραφέα του βιβλίου αρχ. Σεβαστιανό, Αρχιερατικό Επίτροπο Αμυνταίου, που μας έδωσε την ευλογία του για την δημοσίευση του παρόντος αποσπάσματος”.*